

Arbetsnorm, kön och kunskap inom fiskeriet

GUDBJÖRG LINDA RAFNSDÓTTIR OCH
UNNUR DÍS SKAPT ADÓTTIR

Denna artikel handlar om fiskeriarbetarnas ställning i det isländska samhället. Vi fokuserar framför allt på kvinnor som arbetar med att tillverka fisk, som utgör ungefär 70 procent av de anställda i isländska frysanläggningar. Vi ser i första hand på fiskerikvinnornas position i arbetslivet, men analyserar även kvinnornas ställning i samhället i övrigt. Fiskeriarbetarnas position analyseras utifrån begrepp som arbetsnorm, kunskap och könsfördelning. Även om det inom gruppen fiskerikvinnor finns mångsidighet och motsättningar bl a beroende på skillnader i bakgrund, erfarenhet och social och ekonomisk ställning i samhället, har de utifrån ett generellt perspektiv starka likheter som bl a återspeglar deras ställning som icke-yrkesutbildade fiskerikvinnor i det isländska samhället. Här kommer vi framför allt att lyfta fram dessa likheter.

Den metod vi använder är kvalitativ och bygger framför allt på observationer av arbetet i fiskindustrin och intervjuer med de anställda. Detta ägde rum under åren 1989–1991. Undersökningen utfördes i en frysanläggning i Reykjavíkstrakten och i frysanläggningar på landsbygden. I Reykjavíkstrakten intervjuades enbart heltidsanställd personal, vilket har betydelse vid tolkningen av resultatet.¹ På landsbygden intervjuades även deltidanställda kvinnor.

GUDBJÖRG LINDA RAFNSDÓTTIR

disputerade i sociologi vid Lunds universitet 1995 och arbetar för när varande vid Islands universitet och Arbetsmiljöinstitutet i Reykjavík. Hon bedriver huvudsakligen forskning inom arbetsmiljöområdet där hon bl a analyserar hur den tekniska utvecklingen som ägt rum inom fiskindustrin har påverkat fiskerikvinnornas ställning.

UNNUR DÍS SKAPT ADÓTTIR

disputerade i antropologi vid City University of New York 1995 och arbetar nu vid Islands universitet. Hon bedriver för när varande forskning kring de små fiskerisamhällerna på Island. Hon analyserar bl a konstruktionen av gender inom fiskeriet samt sociala och strukturella förändringar som ägt rum i fiskerisamhällerna.

Ute på landsbygden är de flesta fiskerikvinnorna gifta och, jämfört med fiskerikvinnorna i Reykjavík, relativt väl ställda ekonomiskt. De är ofta "sjömansfruar". Dessa kvinnor betraktas som ganska starka och självständiga på grund av den position de har i de små fiskerisamhällerna, där männen oftast är borta medan kvinnorna "tar hand om livet på land" (Skaptadóttir 1995). De kvinnor som arbetar inom fiskindustrin i Reykjavíkstrakten är bland annat ensamstående icke-yrkesutbildade mödrar, som valt att arbeta inom fiskindustrin eftersom ackordslönen och långa arbetsdagar ger dem möjlighet att tjäna mer än på arbetsmarknaden i övrigt.

Även om fisket i nationalekonomiska termer är en av den största och den mest grundläggande näringsgrenen på Island, betraktas arbetet inom fiskindustrin som ett lågstatusyrke, speciellt det som äger rum i fiskfabrikerna – dvs på land. Det är en spridd uppfattning att "alla kan arbeta med fisk", och att arbetet i frysanläggningar är okvalificerat och oattraktivt. Denna åsikt är särskilt vanlig i Reykjavíkstrakten där arbetsmarknaden är stor och fiskindustrin endast en liten del av den totala industrin. I de små fiskesamhällerna ute på landsbygden finns det ofta inte mycket annat arbete att välja på. Arbetsmarknaden är homogen och arbetstillfällena få. De som inte vill arbeta med fisk tvingas ofta flytta därifrån. Innan vi går närmare in på själva arbetet skall vi diskutera de arbetsnormer och värderingar som vi menar präglar arbetet inom den isländska fiskindustrin.

"Att handla och nå sitt mål"

Även om det finns mycket i den gamla isländska kulturen, liksom i dagens samhälle, som påminner om Max Webers protestantiska etik, så finns det de som menar att det är naturen och klimatet, snarare än religionen, som präglar yrkeslivet, vilket sedan i sin tur påverkar människorna – deras levnadsförhållanden, arbetsmoral och livssyn i stort (Júlíusdóttir 1993, Finnbogason 1969). Det skulle således vara lantbruket och fisket som islänningarna arbetade med, ibland under svåra förhållanden, som skapade de arbetsnormer som råder, och som präglas av sträng arbetsmoral och arbetsamhet. Detta synsätt får belägg i Durkheims teorier, där han argumenterar för att morfologiska fakta, så som landskap, natur och befolkningsfördelning, är viktiga hörnstenar i den samhällsstruktur som tvingar sig på individen och determinerar hennes egenskaper, relationer och sätt att tänka.

De första isländska bebyggarna flydde till Island för att undslippa den norska kungen Haraldur och kunde därmed behålla sin självständighet. Landets isolerade läge och dess låga folktäthet bidrog till att de kunde bestämma över sig själva utan inblandning ifrån andra länder och varje bonde kunde nästan vara som en kung i sitt lilla rike. Stark tilltro till makthavare passade inte de frihets- och jämställdhetsidéer som man menar att dessa individer burit med sig. En liten befolkning och det

faktum att feodalismen inte fick fotfäste på Island medförde också att uppdelningen i klasser inte påverkade människors status i lika hög grad som i många andra europeiska länder. Även om det kan låta tveksamt att förknippa dagens sociala och ekonomiska normer på Island med en 1100 år gammal "vikingakultur" finns det forskare som hävdar att vissa normer och värderingar har överlevt genom dessa århundraden.² De värden som Tomasson (1980) menar har kännetecknat den isländska nationalkaraktern förr i tiden och som han menar fortfarande är vid liv, är tron på individualism och jämlikhet, samt ett starkt behov av självbestämmande och frihet från andra personers dominans och begränsningar. Än idag beskrivs alltså islänningar ofta som självständiga och frihetsälskande personer, ovilliga att låta myndigheter eller andra makthavare bestämma över sina liv. Júlíusdóttir (1993:246) skriver:

I nationens minne står "guldår en" och "de svar ta seklen" som en sinnebild för *värdighet, kapacitet* och för hur *hårda livsvillkor kan besegras*. Överlevnadsstrategin som då utvecklades har lämnat ett arv som kan skönjas även i den moderna isländska människans livsstil och mål. Det kan gälla för hållningssättet till allt från arbete till trafikbeteende. Man reflekterar inte i onödan, man beklagar sig inte. Man handlar och når sitt mål.

Synen på arbete och det materiella skiljer sig mellan olika länder och kulturer. Arbetet syftar inte bara till materiell produktion utan är minst lika mycket en fråga om vardagliga sociala relationer och självkänsla. Arbetet har en stor etisk och psykosocial betydelse och att vara arbetslös betraktas för dagens västerlänningar oftast som en psykosocial kris. Men även denna i allmänhet positiva inställning till arbetet i västvärlden har olika schatteringar i olika nationer och grupper inom en och samma nation.

Begreppet *vinna* eller arbete har en positiv bemärkelse på Island. *Henni féll aldrei verk úr hendi* eller "hon arbetade jämt och ständigt" är en mening som man ofta ser i minnesord om avlidna kvinnor.³ Detta är ett beröm som inte alls innebär att personen har lönearbetat. Det innebär snarare att hon varit huslig, eller ständigt varit sysselsatt med någonting – jämt varit i gång. En komparativ undersökning visar att islänningar anser, i högre grad än grannländernas invånare, att arbetsamhet för med sig välstånd (Jónsson och Ólafsson 1991).

I bondesamhället gällde det för den som inte hade en egen gård att vara beredd att flytta omkring för att skaffa sig ett jordstycke eller ett säsongarbete till sjöss. Försörjningen var ibland svår och alternativen få. Då gällde det också att anpassa sig till "naturens gång". Man måste till exempel passa på att få in höet när det var torrt, även om det krävde att man arbetade dag och natt. Under 1900-talet flyttade människor från landsbygden till kustorterna på jakt efter arbete. Försörj-

ningssätt och livsstil var helt annorlunda i de små byar som växte fram vid kusten än på landsbygden. Andra normer och värderingar utvecklades och det gällde att snabbt anpassa sig till dessa. Den långa traditionen av att flytta omkring, och inte minst den upptränade förmågan att anpassa sig till naturkrafterna, var en god grund att bygga på. Etnologen Magnússon (1993) menar dock att trots ovan nämnda olikheter i livsstil och värderingar har dessa förändringar varit mindre på Island än i andra länder. Hans analys pekar på att bondesamhällets värderingar har påverkat stadslivet på Island mer än i andra länder. En stark lojalitet med de egna rötterna, kulturen och befolkningens gemensamma intressen, som ofta kännetecknar ösamhällen, tycks ha förstärkts av de svåra fysiska villkor som även stadslivet innebar. Den ovanligt snabba övergången från ett bondesamhälle till nutidens industrisamhälle har medgivit att gamla värderingar och förhållningssätt bevarats och man har inrättat sig efter de nya villkoren med hjälp av samma anpassningsmekanismer som förr.

Således har värderingar angående arbetsuthållighet och eget ansvar för mats utifrån tidiga omständigheter som gällt liv och död. Enligt samma kulturella normer har också den personliga värdigheten bestämts utifrån för mågan att klara sig själv med egna medel utan att klaga eller lita på andra. Om detta så krävt en 40 eller 60 timmars arbetsvecka är inte avgörande. Huvudsaken är att klara sig (Júlíusdóttir 1993: 252-253).

I det följande avsnittet visas hur ovan nämnda arbetsnormer och värderingar återspeglas i arbetet inom fiskeriet i dagens Island. Vi visar också hur könet framträder som en underliggande faktor, både vad gäller arbetsorganisation och kunskap.

Arbetet i fiskindustrin

De ovan beskrivna normen, arbetsamhet och inställningen att man inte skall beklaga sig eftersom "var och en är sin egen lyckas smed" går som en röd tråd genom våra intervjuer med människor inom fiskerinäringen på Island. Vi visar att oviljan att beklaga sin nöd för med sig att människor inte ställer krav på samhället. De ställer bara krav på sig själva, de anpassar sig och överlever de ofta svåra livsvillkor de ställs inför.

En ensamstående tvåbarnsmamma som arbetar all övertid hon kan få på en fiskfabrik i Reykjavíkstrakten och dessutom städar i en affär två gånger i veckan, har tröttnat på sin väninna och arbetskamrat som också är ensamstående tvåbarnsmamma, eftersom hon så ofta talar om sina bekymmer. Väninnan klagar över att hon inte längre orkar arbeta så mycket utöver att ta hand om familjen:

Allting är så fruktansvärt jobbigt för somliga människor. Som en av mina vänin-

nor, jag blir så trött på henne när hon börjar tala om att hon inte kan betala räkningar hon har fått och det hela blir ett så stort problem för henne. Jag menar, jag har alltid tänkt "att det kommer att fixa sig". Som jag sa till henne, så skulle jag knappast kunna överleva om jag hela tiden oroadde mig för saker och ting. Men hon beklagar sig hela tiden, sen kan hon inte gå till jobbet, får ont i magen, du förstår...

Arbetet i fiskindustrin är starkt könsdelat och de flesta kvinnor arbetar vid flödeslinjen.⁴ Beslut beträffande arbetet fattas av ledningen, arbetsmetoderna är rationella och arbetsprocessen uppsplittrad i många deloperationer. Det som karakteriserar kvinnoarbetet är monotont tempoarbete, ensidiga rörelser och isolering. Införandet av flödeslinjen under senare delen av 80-talet har förstärkt dessa egenskaper. På grund av bullret i frysanläggningen har de flesta hörlurar, där de kan lyssna på musik eller radio. Samtidigt som hörlurarna skyddar hörseln ökar de isoleringen bland personalen eftersom de gör det svårt att samtala under arbetet, speciellt för kvinnorna vid flödeslinjen.

Åldersspridningen mellan kvinnor och män inom frysanläggningarna återspeglar den könsbundna lönepolitiken i samhället utanför fabriken. Med det menar vi att även om kvinnor och män inom fiskfabriken får lika mycket betalt för lika lång arbetsdag, så är fiskeriarbetet kvinnornas "aristokrati" när det gäller lön. Ackorden och möjligheten till övertidsarbete i fiskfabriken ger de kvinnliga arbetarna möjlighet att tjäna mer än genomsnittet av den icke-yrkesutbildade kvinnliga arbetskraften på Island. Männerna kan lämna fiskfabriken och ta anställning inom brancher med förmånligare löner. När de bildat familj, skaffar sig de flesta ett annat, bättre betalt arbete, till exempel i hamnen eller på en trålare. Kvinnorna har däremot inget bättre betalt arbete att söka. De kommer inte iväg från fabriken – byter de arbete sänks deras lön. Kvinnorna stannar alltså i det monotona och förslitade arbetet inom fiskeriet. Det medför en stor åldersspridning bland kvinnor inom frysanläggningen, medan där finns mycket få män mellan 20 och 60 år. Det finns dock undantag, nämligen de män som har teknisk utbildning och har hand om reparationer och reoveringar av maskiner, samt de som har olika chefspositioner. Dessa har också högre lön än de icke-yrkesutbildade fiskeriarbetarna.

På sommaren feriearbetar skolelever i fiskfabriken. Anställningen av skolungdomen, speciellt tjejer, som har hand om fiskberedningen påverkar lönerna negativt. Alla är nämligen anställda med gruppavtal, som beräknas på basis av dagsproduktionen och det tar lång tid att lära sig handskas snabbt och effektivt med fisken. De nyanställda har svårt att koordinera snabbheten och fingerfärdigheten som krävs om fisken ska skäras rätt och ofta hinner de inte lära sig det under sommaren.

En viktig skillnad vad gäller arbetet de flesta kvinnor respektive män utför i

fiskfabrikerna är att kvinnoarbetet är mer rutinartat. Det kräver en ständig koncentration och utförs hela tiden på samma ställe, oftast vid flödeslinjen, medan mansarbetet är mera omväxlande, både vad gäller omfång och lokalisering. Männen, som är mer rörliga i arbetet, kommer både direkt och indirekt i kontakt med flera personer under arbetet än vad kvinnorna gör och kan oftare samtala med olika personer. De har bättre möjligheter att byta åsikter och få informell information om det som rör arbetet. Männen har lättare för att påverka arbetsorganisationen.⁵ Kvinnorna arbetar däremot under en konstant tidspress, eftersom det oftast finns tillräckligt med fisk som måste beredas. Kvinnorna har i stort sett aldrig möjlighet att koppla av utom på rasterna och bandets hastighet styr deras arbetstempo. Männens arbetstempo grundar sig till en del på vilken förpackning kvinnorna arbetar med, eller vilka fiskprodukter de tillverkar. Om kvinnorna håller på med en fiskprodukt som är ovanligt sentillverkad, kan männen ta det litet lugnare. Oavsett produkt kan dock männen påverka arbetstempot i högre grad än kvinnorna eftersom deras pauser inte är lika reglerade och deras möjlighet att påverka arbetets utformning är större.

Kvinnorna är mer isolerade i sitt arbete än männen, som träffar fler personer när de flyttar sig mellan olika arbetsmoment. Isoleringen och ensidigheten tillsammans med den ständiga koncentrationen medför att kvinnorna hamnar i en riskzon för psykosocial belastning. De olika graderna av rörelsefrihet för med sig mer muskelbesvär för kvinnor i fiskeindustrin än för män. Ólafsdóttir och Rafnsson (1997) visar att flödeslinjen och de förändringar i arbetsmiljön som ägde rum när den togs i bruk har ökat muskuloskeletala besvär bland kvinnorna. Den tekniska utvecklingen inom fiskeriet har alltså ökat produktionen på bekostnad av kvinnors hälsa.

Norska forskare som analyserat kvinnors och mäns arbete inom den norska fiskindustrin visar på samma strukturer när det gäller könsarbetsdelning och kunskapsutveckling som vi funnit inom det isländska fiskeriet. Även om de olika hjälpmedel för transport och lyft, som de anställda rekommenderas att använda, minskar den fysiska styrkans betydelse i dagens fiskindustri, så hänvisar man till skillnader i fysisk styrka bland kvinnor och män när man vill vidmakthålla könsarbetsdelningen. De visar också hur myten om vad som passar kvinnor respektive män bäst lägger grunden för könsarbetsdelningen som i sin tur bekräftar myten om köns olika skicklighet. Föreställningen om mäns och kvinnors olika egenskaper rättfärdigar att arbetsuppgifterna fördelas olika på kvinnor och män. Det att kvinnor har bestämda arbeten gör att de blir duktiga i just dessa arbeten, och det samma gäller för män. Därmed bekräftar arbetsdelningen könsmyterna. Den könsmissiga arbetsdelningen inom fiskeriet rangordnar också kvinnor och män i förhållande till varandra. Cirkeln är sluten och reproduktionen av könsmyter och könsarbetsdelning vidmakthålls (Husmo 1994, Larsen och Munk-Madsen 1989).

Våra undersökningar visar, i likhet med Husmos undersökning (1994), att människens arbete inom fiskindustrin har högre status än det av tradition kvinnliga arbetet att skära och packa fisk. Statuskillnaden i kvinno- respektive mansarbetet framkommer bl a när det är frågan om att överskrida de könsbestämda gränserna mellan kvinno- respektive mansjobb. Kvinnorna vägrar sällan att ta på sig ett traditionellt mansarbete, medan männen ogärna utför kvinnornas arbetsuppgifter. Att männen arbetar vid flödeslinjen är sällsynt. Enligt Husmo (1993 och 1994) har man i Finnmark tagit in tamilska män för att sköta de traditionella kvinnojobben vid flödeslinjen. De utländska männen i de isländska fiskfabrikerna utför ofta de jobb som finns i gråzonen mellan kvinno- respektive mansjobb. I Norge förekommer, liksom på Island, att unga killar arbetar vid flödeslinjen tillsammans med kvinnorna. Det är i de fallen män som inte lyckats etablera sig bland de övriga männen. Hierarkin är alltså tydlig inom fiskeriet: överst är männen, under dem befinner sig kvinnorna, därefter kommer utlänningar och unga pojkar.

At tamilske menn gjør kvinnearbeid, strider mot kjønnsmytenes logikk, men r okker likevel ikke ved at oppgavene beskrives som kvinneoppgaver (man omtalar en arbeidstaker gruppa som "kvinnfolkene" eller arbeidsstedet som "hos kvinnfolkene", sjöl om opp till halvpar ten at kutter na er tamilske menn) (Husmo 1994: 187).

När fabriksledningen och arbetarna tillfrågas om orsaken till könsarbetsdelningen och vad det är som bestämmer vilka arbetsuppgifter som passar kvinnor respektive män, är det framför allt två förklaringar man får. Den första hänvisar till traditionen; att arbetsuppgifterna alltid har varit uppdelade på detta sättet. Den andra och den mest vanliga förklaringen är att könen inte är lika skickliga att ta hand om alla saker. "Det är inte ett kvinnoarbete" eller "männen klarar inte av det arbetet".

Flera av mina intervjupersoner framhåller dock båda delarna. De förklarar traditionen genom att säga att "det passar könen bäst". Kvinnor anses inte klara av tunga lyft, medan män inte anses ha den noggrannhet och det tålmod som behövs för att skära fisk. De tycker inte heller att det är "manligt" att bearbeta fisken. Några män framhåller att de skulle föredra att bli arbetslösa framför att göra "kvinnojobben". Det är inte löneskillnaden som förklarar detta eftersom fiskeriarbetarna har lika lön, oberoende av kön. Det är snarare frågan om kvinnlighet versus manlighet och motstånd speciellt bland männen att bryta könsgränserna (Rafnsdóttir 1990, Skaptadóttir 1995). Intervjuerna med männen visar att vissa av dem ser på arbetet vid flödeslinjen som "fruntimmersgöra" och att det skulle hota deras manlighet.

En kvinna som hade fått lära två pojkar att packa fisk förklarade varför männen inte borde arbeta med packningen: "De gjorde det bra, men det gick för sakta!"

En ung man som hade skurit fisk och sett andra pojkar skära sade precis det motsatta, också för att visa att detta inte var ett mansjobb: ”Det gick fort, men vi gör det inte bra”.

Det är säkert så att männen på fabriken inte är lika skickliga att skära och packa fisk som kvinnorna. Huvudförklaringen till detta anser vi dock inte vara själva könet, utan att männen inte har fått tillräcklig träning i dessa arbetsuppgifter. Kombinationen av snabbhet och noggrannhet förutsätter en lång inlärningsprocess för alla – också för kvinnorna. Det ser vi när skolflickorna anställs på sommaren vilket påverkar gruppackorden negativt.

Konstaterandet att ”kvinnor är bättre”, bara för att kvinnor som kön anses ha den tålmod och noggrannhet som behövs för att skära fisk, är en nedvärdering av fiskerikvinnornas yrkesskicklighet. Det gör deras kunskap osynlig samtidigt som det bidrar till att de fastnar i ohälsosamma och isolerade arbetsuppgifter. Även om kvalifikationsgraden är låg när det gäller formell utbildning är inlärningsprocessen lång för att hantera fisk både snabbt och skickligt.

Det har visat sig att inom manliga hantverksyrken och tekniska yrken betraktas ofta egenskaper som stor koncentrationsförmåga, noggrannhet och fingerfärdighet som resultat av erfarenhet och yrkesskicklighet. I typiska kvinnojobb betraktas samma egenskaper och kvalifikationer som något som kvinnor ”har naturlig fallenhet för” och som därför inte behöver belönas (Gunnarsdóttir och Rössner 1985). Precis detta ser vi inom fiskeriet.

När arbetet inom fiskefabrikerna analyseras, framkommer hur pass manliga de normer är som bestämmer vad som betraktas som fysiskt tungt arbete. Uppdelningen i kvinno- respektive mansjobb förklaras ofta med hänvisning till att männens arbete är fysiskt tungt, att de behöver göra tunga lyft som kvinnorna inte skulle klara. Kvinnors arbete innebär visserligen inte lika många individuella lyft och böjningar som männens, men på det hela taget är deras arbetsuppgifter minst lika fysiskt ansträngande som männens. Det faktum att de tunga lyften för männen endast förekommer då och då, och att männen – i motsats till kvinnorna – ofta har möjlighet att ta en paus eller att arbeta i en lugnare takt efter ett ansträngande moment, är också viktigt när den sammanlagda arbetsbördan diskuteras.

Vi har exempel på kvinnor som klättrat över könsgränssarna och börjat syssla med det som av tradition definierats som tungt mansjobb, och kommit fram till att dessa arbeten inte är svårare, utan kanske till och med lättare att utföra än de traditionella kvinnojobben. Ett exempel på detta är ”agning”. En kvinna som lämnat frysanläggningen för att börja ”sätta på agn” beskriver hur skeptiska många i hennes omgivning blev eftersom detta ansågs vara ett för svårt arbete för kvinnor.

Mina bröder blev chockerade, men jag har ofta retat dem med att hävda att detta

inte alls är svårare än att arbeta i frysanläggningen. Jag tror jag tio gånger hellre skulle vilja sätta på ågn än att arbeta i frysanläggningen (Skaptadóttir 1995).

På frågan varför hennes bröder tror att detta är ett så mycket svårare arbete svarar hon:

För att de aldrig har arbetat i en frysanläggning. De tror detta är svårare eftersom det brukar vara män som utför dessa arbeten (Skaptadóttir 1995).

Rafnsdóttir (1995) visar, precis som Davies & Esseveld (1988) när de studerar svenska fabrikskvinnor, att medan de flesta trodde att män varken kunde eller borde utföra kvinnors arbete i frysanläggningen, så trodde kvinnorna att de kunde utföra mycket av männens arbete lika bra som dem. Eller som en av kvinnorna uttrycker det:

Även om jag inte vill för ringa de stackars männen så tror jag att kvinnor nå bättre behärskar det som männen sysslar med än tvärtom (Rafnsdóttir 1995).

Livet utanför fabriken

De intervjuade kvinnorna kommer gång på gång in på förhållandet mellan förvärvsarbete och familjeliv när de diskuterar fabriksarbetet. Det visar sig att det oavlönade hemarbetet är integrerat i lönearbetet för kvinnorna. Även om arbetet är en viktig del av identiteten, så identifierar sig dessa kvinnor inte framför allt som fiskeriarbeterskor. Ute på landet uppfattar sig kvinnorna snarare som människor tillhörande fiskerisamhället eller sjömansfruar och i bland som mödrar till sjömän. De talar mycket om hur viktigt det är för dem att göra hemmet vackert (Skaptadóttir 1995).

Intervjuerna med fiskerikvinnorna visar att förhållandet mellan familj och arbete är mer problematiskt i Reykjavík än vad det är i de små samhällerna. Som påpekas ovan så har kvinnorna i de små fiskerisamhällerna ofta en bättre social och ekonomisk ställning än fiskerikvinnorna i Reykjavík. I huvudstaden är avståndet mellan hem och fabrik större och där är det fler kvinnor som arbetar heltid och har dessutom upp till 25 timmas övertid i veckan. Det tunga arbetet och den långa arbetsdagen för de intervjuade bildar en klar ram för det liv de lever utanför fabriken.

Även om kvinnorna i Reykjavík ger uttryck för en dilemma när det gäller förhållandet mellan familjeliv och lönearbete, så påpekar de också vikten av att ha ett arbete som lätt kan kombineras med familjen, vilket de menar att arbetet i frysanläggningar gör. Den kulturella eftersläpning som framkommer i att den officiella familjepolitiken förutsätter att familjen består av två parter, varav bara en lönear-

betar, innebär en rad problem för många av de intervjuade kvinnorna i Reykjavíkstrakten. De kan inte underlätta samspelet mellan familjen och yrkeslivet genom att gå hem på lunchen och även på kafferasten, som man kan på landsbygden. Distansen mellan arbetsplats och hem i Reykjavík gör att de tvingas försöka ersätta detta med att vara i telefonkontakt med barnen även under arbetet, samt genom att upprätthålla sociala nätverk för barnen när de är ensamma hemma. I dessa nätverk ingår grannar, vänner och familjemedlemmar.

Kvinnorna är dock måna om att inte klaga. De kvinnor som arbetar upp till 65 timmar i veckan lider av både trötthet och skuld känslor gentemot sina barn, men är ändå stolta över sin arbetsinsats. De försöker bibehålla gamla värderingar om att ”barn blir duktiga av att stå på egna ben”, samtidigt som de försöker låta bli att klaga över ekonomiska och sociala svårigheter. På så sätt överlever de vardagen, samtidigt som de bidrar till att vidmakthålla sin egen samhälleliga och personliga underordning. Uppfattningen att ”saker inte blir bättre för att man tjarar om dem”, som några av dem framhåller, kan ses som nyckeln till dessa kvinnors överlevnad, men paradoxalt nog, också till deras underordning. Kvinnorna är mycket stolta, självständiga och duktiga och det är just dessa egenskaper som gör att de klarar sig. De anpassar sig till den rådande situationen och tror att man klarar sig om man arbetar hårt och ”uthärdar”. Men stoltheten – som man i vissa fall istället skulle vilja benämna påtvingad anpassning – vänds mot dem själva när den leder till att de verkliga förhållandena förnekas. Denna förnekelse genomsyrar det moderna isländska samhället. Den är uppenbar bland de intervjuade arbetarna, men också inom den fackliga ledningen (Rafnsdóttir 1995). Samtidigt som vi ser förnekelsen både som ansvarslös och egendomlig när den återspeglas i det fackliga arbetet, kan vi förstå den när den framträder i arbetarnas verklighetsbeskrivning. Om de inte ska ge upp i kampen för de nödvändigheter som ett modernt samhälle kräver, måste de, liksom förr i tiden, använda de enda resurserna de har tillgång till – nämligen tilltron till sina egna arbetsinsatser.

Trots att synen på arbetet inom fiskeriet är mer positiv ute på landsbygden än vad den är i Reykjavík, finns det även där en negativ inställning till det traditionella kvinnoarbetet i frysanläggningarna. Samtidigt som bilden av starka och självständiga kvinnor är vittspridd i de små fiskerisamhällerna, värderas deras lönearbete inom fiskeriet lågt. Synen på de starka kvinnorna förknippas framför allt med deras roll som hustrur till ”hjältarna”, det vill säga till sjömännen som ger sig ut på det farliga havet, och som mödrar till deras barn. Även om de bär upp produktionen i frysanläggningen och på så sätt spelar en central roll i samhällets och även nationens ekonomi, så är det männens frånvaro som gör kvinnorna i fiskerisamhällena starka – inte deras roll i frysanläggningarna.

Slutsatser

Vår avsikt har varit att analysera fiskeriarbetarnas ställning i det isländska samhället utifrån begreppen arbetsnorm, kunskap och könsfördelning. Genom att analysera arbetet i några isländska fiskfabriker visar vi att arbetsmiljön inom fiskindustrin är svår, speciellt för kvinnor. Deras arbetsuppgifter är mer rutinbetonade än männens, de är mer isolerade och de arbetar under en ständig tidspress. Deras arbetskicklighet undervärderas och deras kvalifikationer döljs genom att betraktas som ”naturlig fallenhet för kvinnor”. Detta medför att kvinnorna fastnar i en sluten cirkel som vidmakthåller den könsmässiga arbetsdelningen inom fiskeriet.

Könsarbetsdelningen är ogynnsam för kvinnor och medför både fysiska och psykosociala svårigheter för dem. Kvinnorna inom fiskeriet har fler muskuloskeletala besvär än männen, stressymptom är vanliga och de har mindre möjlighet till information om det som rör deras arbete. Men – kvinnorna beklagar sig inte. Även om det framkommer under intervjuerna, speciellt med kvinnorna i Reykjavíkstrakten, att levnadsvillkoren bland dessa kvinnor är svåra, så undviker de bestämt att tala om livet som jobbigt. Detta beror, menar vi, till en stor del på kulturella normer på Island; stolthet och inställningen att man inte skall beklaga sig över sin nöd. ”Det ordnar sig” är ett flitigt använt uttryck, och det visar sig att kvinnorna ser till att livet ordnar sig, inte bara för dem själva, utan för hela familjen.

I Reykjavíkstrakten, där många av de heltidsarbetande kvinnorna är ensamstående mödrar eller gifta med män med en relativt låg inkomst, ställs kvinnor inför två motstridiga krav. Nämligen att visa att de klarar sig genom mycket lönearbete, samtidigt som de måste ge sina barn all den tid och de krafter som en ”bra” omsorg och kärlek kräver.

Mellan yrkesorientering och familjeorientering existerar dock ingen dikotomi och dessa begrepp räcker inte för en analys av kvinnornas verklighet. De intervjuade kvinnorna hade utvecklat en stark yrkesidentitet, men de var också familjeorienterade. De såg på hemmet som en viktig bas i sitt liv, men snarare i kombination med yrkesarbete än som någonting som skulle komma i stället för det. Både yrket och familjen var viktiga delar av deras identitet. Och i likhet med andra forskningsresultat fann vi att dessa kvinnor ansåg att de, genom att arbeta i fiskindustrin gjort ett val som var det bästa för barnen. I Reykjavíkstrakten var kvinnorna måna om att påpeka att deras yrke, trots den långa arbetsdagen på frysanläggningen, lätt kunde kombineras med moderskapet.⁶

På landsbygden finns det en annan grupp kvinnor som bär upp fiskberedningen. Bortsett från de utländska gästarbetarna, som framför allt är kvinnor, är många av kvinnorna gifta med sjömän – fiskerisamhällets hjältar. Även om sjömansfruarna har kontroll över männens lön och agerar som familjens överhuvud i vardagen, och trots att de spelar en central roll i fiskefabrikerna, som ibland är den enda, och

nästan alltid den största industrin i respektive samhälle, så har kvinnorna endast fått en svag formell eller ekonomisk makt i dessa samhällen (Skaptadóttir 1995). Dessa kvinnor betraktas som starka och självständiga. Styrkan och självständigheten kommer dock inte ifrån den centrala rollen de spelar i samhällets ekonomi. Den kommer snarare ifrån deras roll i reproduktionen och ifrån det att vara kvinnorna bakom sjömännen – hjältarna – nationalekonomins pelare. ■

Noter

¹ De kvinnogrupper som arbetar deltid i Reykjavikstrakten är framför allt äldre gifta kvinnor, som ofta väljer att arbeta deltid eftersom de fått förslitningsskador och inte orkar arbeta mera inom fiskeriet. Även yngre gifta kvinnor som har små barn hemma arbetar deltid.

² Se till exempel Gudmundsson 1902, Nordal 1942, Ólafsson 1985 och Júlíusdóttir 1993.

³ På Island skrivs det dödsrunor, som publiceras i dagstidningar, framför allt i den största dagstidningen *Morgunblaðið*. Det är främst vänner och bekanta som skriver ett kort porträtt om den avlidne och dennes arbete, familjeförhållanden och så vidare.

⁴ Kvinnorna står sida vid sida vid en transportbana, som kallas för flödeslinje (flow-line). Det är ett löpande band som för fisken ifrån filmaskiner na till de kvinnor som skär, väger och packar. Det finns också ett annat band som transporterar bort fiskerester och ben. Innan arbetade de flesta enligt ett individuellt ackordssystem, men sedan införandet av flödeslinjen (för ungefär tio år sedan) arbetar alla i gruppackord, som är ett genomsnittssackord.

⁵ Att arbetsuppgifter bland industriarbetande män innebär betydligt mer rörelsefrihet än vad som gäller för kvinnor inom industrin är något som även forskare i Sverige och Norge har påvisat. Se diskussion i Kaul & Lie (1982) och Davies & Esseveld (1988).

⁶ Flera forskningsresultat tyder på att det är viktigt för kvinnor att kunna visa att deras "val av yrke" är bra för barnen, att de har anpassat sig till familjens eller åtminstone barnens behov. Det visar sig samtidigt att hur de än väljer, vad de än gör, hävdar de att de gör det "för barnens skull". Gunnar Andersson (1993:267) skriver följande när han diskuterar chefsfruas modersroll: "För barnens skull kan [...] betyda att stanna hemma när barnen är små, att jobba deltid liksom att jobba heltid eller göra karriär. De som är starkt familjeorienterade stannar hemma eller arbetar deltid. De som är starkt yrkesorienterade jobbar långt deltid eller heltid. Men oavsett yrkesstrategi är deras handlande en anpassning till familjen, barnen och mannen. För barnens skull."

Referenser

- Andersson, Gunnar (1993) *Leva för jobbet och jobba för livet. Om chefsfamiljers vardag och samlevnadsformer*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Cavendish, Ruth (1982) *Women on the Line*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Davies, Karin och Johanna Esseveld (1988) *Att hoppa hage i den svenska arbetsmarknaden. En studie av arbetslösa fabrikskvinnor*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Davies, Karin & Johanna Esseveld (1989) *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Finnbogason, Guðmundur (1969) *Land og bjóð*. Fylgirit med Árbók Háskóla Íslands 1921. (Seinni útgáfa).
- Gudmundsson, Valtýr. (1902) *Íslands kultur ved aarhundredeskiftet 1900*. E.B Köpenhamn.
- Gunnarsdóttir, Eva och Ulla Rensner (1985) *Fruntimmersgöra. kvinnor på kontor och verkstadsgolv*. Stockholm: Prisma.
- Husmo, Marit (1994) "Kjøn som kvalifikasjon i fiskeindustrien" s 179–189. I *Leve Kysten? Strandhogg i fiskeri-Norge*.
- Husmo, Marit (1993) "Drømmen om att bli fiskekøper. Om rekruttering til ledelse og kvinners lederstil i norsk fiskeindustri". *NFFR-rapport* 7, Tromsø: Norges Fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø.
- Jónsson, Friðrik H & Ólafsson, Stefán (1991) *Lífssköðun í nútímalegum bjóðfélögum*. Félagsvísindastofnun.
- Kaul, Hjørdis & Lie, Merete (1982) "When Paths are Vicious Circles – How Women's Working Conditions Limit Influence" i *Economic and Industrial Democracy* 3: 465-481
- Magnússon, Finnur (1990) *The Hidden Class. Culture and Class in a Maritime Setting: Iceland 1882–1942*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nordal, S (1942) *Íslensk menning*. Reykjavík: Mál og menning.
- Ólafsdóttir, Hulda, & Rafnsson, Vilhjálmur (1997) "Increase in musculoskeletal symptoms of upper limbs among women after introduction of the flow-line in fish-fillet plants". (Under publicering)
- Rafnsdóttir, Guðbjörg Linda (1990) *Kvinnujobb – mansjobb. Diskussion kring teorier om kønsarbetsdelingen*

och dess betydelse för kvinnor . Lund: Lunds Universitet: Research Reports.

Rafnsdóttir, Guðbjörg Linda (1995). *Kvinnofack eller integrering som strategi mot under ordning. Diskussion kring kvinnliga fackför eningar på Island*. Lund: Lunds University Press.

Skaptadóttir, Unnur Dís (1995) *Fishermen's wives and fish processors: Continuity and change in women's position in Icelandic fishing villages, 1870-1990*. New York: University of New York (Ph.D. Thesis).

Skaptadóttir, Unnur Dís (1996) "Housework and W age

Work: Gender in Icelandic Fishing Communities" s 87-105; Pálsson, G. and Durrenberger, E. P. (red). *Images of Contemporary Icelandic. Everyday Lives and Global Contexts*. University of Iowa Press.

Smith, Dorothy (1987) *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology* . Boston: Northeastern U. Press.

Tomasson, Richard F (1980) *Iceland: The First New Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press and Icelandic Review .

ABSTRACT

Gender, Norm and Knowledge in the Fishing Industry

GUÐBJÖRG LINDA RAFNSDÓTTIR AND
UNNUR DÍS SKAPTADÓTTIR

This article deals with the position of women fishplant workers in Iceland. We focus primarily on women's work in freezing plants but also consider their position in Icelandic society. In our analysis of women's position in the fishery we examine such aspects as work norms, definitions of skill, and division of labour. We show that there is a clear gender division of labor, and jobs are defined as womanly or manly. Women's work is valued less and is not seen as requiring skill but feminine qualities. In the freezing plants women are under more constant pressure during their work than men are and their work has become increasingly monotonous. They combine wage work with housework and many of them are single mothers who work full time. Having a strong work ethic these women do not complain in spite of hard work and low wages. By examining women's position in the fishery we find that gender inequality is not only maintained by low wage and double day but is an integral part of the work process in the fish plants.
